

МОГУЋНОСТИ ТУРИСТИЧКОГ АКТИВИРАЊА СЕОСКИХ АМБИЈЕНТАЛНИХ ЦЕЛИНА НА ПРИМЕРУ СЕЛА ШТИТКОВО

МИРОСЛАВ С. ИВАНОВИЋ*

С а ж е т а к. – Предмет овог рада је село Штитково са својим атаром, карактеристикама градње и фолклором. Очувана првобитна архитектура, која се разликује од архитектуре осталих села, последица је његове функције као једног од седишта старовлашке племићке породице Рашковића. Припада старовлашком типу насеља са објектима који су карактеристични како по врсти тако и по намени. Село Штитково је данас суочено са низом демографских проблема који су условљени лошим географским положајем, слабом саобраћајном повезаношћу, економским и политичким проблемима. У раду се разматра проблематика ревитализације атрактивних елемената села кроз туризам као делатност која може да подстакне низ друштвених, економских и еколошких промена, а које би биле значајне за развој не само Штиткова већ и целе нововарошке општине.

Кључне речи: Штитково, село, Западна Србија, туризам, амбијентална заштита

УВОД

Очуване сеоске целине су амбијенталне али и комплексне културне туристичке вредности у којима се комбинују разноврсни елементи атрактивности архитектуре и савремена остварења. Ове зоне су, обично, погодне за пешачење, а нуде мешавину лако доступних атракција и услуга. Историјске одлике зграда наглашавају локални карактер и код туриста стварају „осећање за место“. Туристи са посебним занимањем гледају поједине старе грађевине, уживају у њима и фотографишу их. Стара архитектура нуди естетски доживљај, а појединцима са имагинацијом и више. Туристи, међутим, могу перципирати као културно наслеђе и нешто што је део свакодневног живота и у чему се, на локалном нивоу, уопште не препознаје културна вредност.

* Туристичко-спортски центар „Златар“, Нова Варош; ivanovic1979@gmail.com

Ове целине карактерише изолованост у односу на урбане центре. Изолованост им је омогућила да се „одупиру“ утицајима урбанизације, што им данас представља предност, посматрано из угла туристичких кретања. Задржана аутентичност омогућава наглашени доживљај самих активности које се могу практиковати у сеоским срединама.

ТУРИСТИЧКО-ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ СЕЛА ШТИТКОВО

Село Штитково је смештено у долини реке Тисовице, јужно од планине Чемернице и југозападно од Јавора, на надморској висини од 1072 m. Околна брда: Куртића брдо, Врхови и Рудије имају надморску висину за 150 до 250 m вишу од Штиткова. Атар села има површину од око 150 ha. Налази се у југозападном делу нововарошке општине (Ивановић 2004: 5).

Асфалтним путем преко Акмачића, у дужини од 27 km, спојено је са Новом Вароши, а преко Кушића, од Ивањице је удаљено 31 km. Мрежа савремених саобраћајница изграђена је тек након стварања хидроелектрана на Увцу, након чега се Нова Варош нашла на средини пута између Београда (око 270 km) и Црногорског приморја (око 250 km).

Доградњом пута Нова Варош – Ивањица, преко Јасенова, успостављен је најкраћи пут између ова два места, чиме је ова област повезана са Шумадијом. Изградњом пута Нова Варош – Сјеница, преко Златара, 1985. године у дужини од 28 km, Нова Варош не само да је добила најкраћу везу са овим местом, већ се укључила на попречни правац Сарајево–Приштина–Скопље (Суботић 1991).

Године 1975. изграђена је железничка пруга Београд–Бар која пролази кроз Бистрицу, 15 km западно од Нове Вароши.

Све ове саобраћајнице омогућују релативно лак долазак у Нову Варош и село Штитково из готово свих делова Србије, Војводине, Косова и Метохије, Црне Горе али и Босне и Херцеговине и Македоније.

Када је у питању туристички положај у односу на конкурентска туристичка места у близини, Штитково има неповољан положај јер се на удаљености од двадесетак километара налазе села Кушићи и Катићи који већ поседују традицију сеоског туризма. Такође, постојање планинских туристичких центара Златибора, Златара и Голије са развијеним планинским и здравственим туризмом умногоме умањују туристички значај околних села, па и Штиткова. Одликује их боља саобраћајна повезаност, организација туризма и изграђена туристичка инфраструктура (Ивановић 2004: 8).

Изградња Лимских хидроцентрала је са туристичког становишта умногоме увећала значај овог краја. Језера представљају изврсну основу за развој спортског, рекреативног, риболовног и купалишног туризма који

као такви могу представљати комплементарне вредности сеоском туризму Штиткова. Као комплементарне туристичке вредности околине могу се издвојити још Нова Варош са сакралним споменицима православне и муслиманске вере, споменици НОР-а али и манастир Дубница, манастир Козме и Дамјана на Воденој Пољани, Манастир Свете Јање у Рутошима и храм Св. Архангела у Буковику.

Постојање кречњачких наслага условило је настанак многобројних крашких облика који могу представљати допунске туристичке вредности. При томе посебну пажњу заслужују пећине под заједничким именом Архива у долини Тисовице код Штиткова, Врело у Штиткову, Ојковачка пећина у Ојковици и др. (Ивановић 2004: 8).

ПРИРОДНО-ГЕОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ ОКОЛИНЕ

Нововарошка котлина је формирана системом раседа исток-запад а системом попречних раседа подељена је на мање целине. Од изразитих планинских масива које је окружују, посебну пажњу привлаче планине Златар, Муртеница, Мучањ и Јавор (Ивановић 2008: 17). Планина Златар је дуга 22, а широка 10–12 km. Има динарски правац пружања (северо-запад-југоисток). То је кречњачки плато између Увца на истоку, Лима на западу, Бистрице на северу и Милешевске реке на југу. Просечна висина му је око 1500 m а највиши врх је Голо брдо (1625 m). Северни део Златара је висински изразитији са просечном висином од 1200 m док је на југу и западу нижи. Муртеница (1462 m) се пружа североисточно од Штиткова, између Увца и Великог Рзава. Увац тече њеним јужним ободом на коме је код Кокиног Брода изграђена истоимена хидроелектрана. Мучањ је планина северно од Штиткова упоредничког правца пружања. Представља површ висине 1400–1425 m, дужине пет и ширине један километар. Планина Јавор је пространи шумовити масив са највишим Василијиним врхом (1520 m). Главне реке су Увац са запада и југозапада и Моравица са севера. Дужина планине је 16 km.

Источно од Нове Вароши између падина Златара и јужних падина Јавора налази се систем површи у оквиру којих су се развили мањи облици рељефа као што су суве речне долине, увале, вртаче, нормалне долине притока Увца, терасе на долинским странама Увца и његових притока (Суботић 1991).

Ова област је од мора одвојена вишим планинским масивима тако да поседује оштру планинску климу. Својом висином, облицима и разноврсношћу рељеф условљава и разноликост климатских елемената (Ромелић, Ђурчић 2001).

Лети, средња месечна температура се креће од 4.7°C до 22.3°C, а зими од -9.8°C до 8°C. Негативне средње месечне температуре у јануару и фебруару и доста ниске температуре у децембру погодују задржавању снежног покривача.

Средња годишња количина падавина износи 711,2 mm. Падавина има током целе године а највише у пролеће и лето. Снег се задржава по неколико месеци, а на појединим местима и преко 90 дана.

Средња годишња облачност износи 6/10 покривености неба. Средња годишња релативна влажност ваздуха је 78.6%. Међу ветровима доминирају северни и северозападни у зимским, а југозападни у летњим месецима. Укупна годишња инсолација износи око 1943.6 сати. Средња месечна осунчаност је 162 сата.

Окосницу хидрографске мреже чини река Увац. Извире испод планине Озрен, 16 km југозападно од Сјенице. Дужина тока јој је 115 km и има карактер планинске реке са кањоном изузетно ретког облика, јер је у компактном кречњаку усечен у виду бројних, попут „осмица“, меандара у дужини од 12 km. Од десних притока истичу се Кладница, Вршевина, Тисовица, Марића река и Шупљница, а од левих Вељушница и Злошница.

Извориште Тисовице чини неколико потока који се сливају низ северну страну Јавора. Дужина јој је 19,5 km, од чега 7 km отпада на клисурасту долину при ушћу у Увац. Значајније притоке су јој Бурсаћ, Врело код Штиткова и Трудовачка река са десне и неколико мањих речица са леве стране.

Крашки извор Врело избија у селу Штитково на 500 m од Тисовице из сипара који му маркира првобитно извориште.

На Увцу су изграђена три акумулациона језера: Златарско језеро код Кокиног Брода, Радоињско језеро код села Радојна и Сјеничко језеро код места Растоке (Ивановић 2008: 30). Поред огромног хидроенергетског потенцијала језера располажу значајним условима за развој спортско-рекреативног туризма.

Биљни свет сачињава шумска и травна вегетација са слабо израженим вертикалном зоналношћу. У нижим деловима су листопадне шуме граба, храста, цера, букве, брезе и јавора. На висинама од 1000–1300 m н. в. су мешовите а изнад њих појас четинарских шума (смрча, јела, црни и бели бор). Изнад шума се простиру ливаде и пашњаци.

ДРУШТВЕНО–ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Историја

Простор нововарошког краја је био насељен још у доба неолита. У периоду бронзаног и гвозденог доба овде се насељавају Илири, а као већа насеља тог времена издвајају се подручја села Радоиње и Рутоша. Крајем IV века п. н. е. надиру Келти и настаје заједничка илирско-келтска цивилизација. У II веку п. н. е. Римска империја шири своје границе и на ове просторе и ту формира провинцију Далмацију која се пружала јадранском обалом до Скадра, а у унутрашњост све до Чачка. У IV веку долази до најезде разних племена (Авари, Визиготи, Остроготи, Лонгобарци, номадска племена Хуна). Ови покрети заједно са насељавањем Словена се у историји називају „сеоба народа“ (Суботић 1991). Словенска племена насељавају се у VI и VII веку.

Нововарошки крај се нашао на средишњем делу првих српских племенских савеза и прве српске државе која се од IX до XII века формирала на сливовима Рашке, Ибра, Студенице, Моравице, Увца, Лима, доње Таре и горње Дрине.

У другој половини X века Рашка је вазална кнежевина Византије, а већ у другој половини XI века у саставу Зете да би се у XII веку осамосталила.

У доба Немањића, на овом простору егзистирале су две жупе: Радохна и Борча. Сматра се да је седиште Борче могао бити град-тврђава Соколац или Штитково. По предању Штитково је у средњем веку било центар Старог Влаха, велико насеље у коме су се налазиле ковачнице метала и штитова, мачева и копаља односно хладног наоружања. У њему су становали управници сточарских фарми које су биле у власништву Рашковића. По причању, у ранијим вековима тврђава Рашковића налазила се на брду Борје испод којег извире вода. Међутим, у турским пописима из XV и XVI века ово место се не спомиње под тим именом (Суботић 2001: 23). У XVII веку Штитково је било значајно насеље које је неко време било седиште турског суда „асеџије“ (Ibid., 9).

Након 1690. године Штитково је неколико пута спаљивано. Последњи пут, након битке код Љубића 1815. године, Турци су разорили и запалили село Штитково, Рашковића манастир (храм Благовештења) и опљачкали његову ризницу (Ibid., 298).

Село је било пусто све до половине XIX века када се у њега досељава многочлана породица Чкоњовића или Чкоњевића, која се поред сточарства бавила и трговином. На рушевинама кнежевских двора градили су себи куће по узору на градске (Ibid., 300).

Кнезови Рашковићи

Рашковићи су у нашој историји познати као бератлијски кнезови Старог Влаха чији су преци били племство у српској држави пре Косовског боја. Веровало се да су Рашковићи у сродству са Немањићима по женској линији али то није доказано. Као стара племићка породица поседовали су и свој грб. Најстарији породични грб датира из XI века који се средином XVIII века чувао у Венецији. На основу грба се и утврдила старина породице на око 800 година (Суботић 1991: 68).

За време турске владавине, Рашковићи су успели да добију и очувају бератлијска права, не мењајући при том веру. Били су цењени предводници српског народа за све време турске владавине. Један од њих, Гаврило Рашковић, био је и српски патријарх од 1648. до 1655. године (Ibid., 96). У то време је у Штиткову саградио цркву Благовештење Пресвете Богородице (Ibid., 67).

Други Рашковићи су пак предводили српски народ у побунама против Турака и у сеобама 1688. и 1690. године (Ibid., 101). У XIX веку, учествујући у устанцима против Турака, део породице која је живела у Штиткову мења презиме у Калаитовић (Суботић 2001: 238).

Рашковићи су се временом раселили. Према В. Суботићу, има их дуж Дунава (у Бечу и Будиму), али и по читавој некадашњој Југославији (Ibid., 299).

Карактеристике насеља

На избор локације села, према многим истраживачима, утицао је низ фактора који су морали бити задовољени како би се формирало село и био омогућен нормалан живот његовом становништву.

Пре свега, ту је конфигурација терена. Село је настало на удољу, окружено брдима, што је било од великог значаја у периоду Турака, јер село чини добро заклонитим. Постојање пећинског система, које овде народ назива Архива, још један је фактор избора локације. Пећине су одиграле значајну улогу у турско време јер се у њима склањало становништво али и документација породице Рашковић.

Велики шумски и пашњачки комплекси представљали су богат извор огревног дрвета, дрвене грађе и основу за развој сточарства. Извор питке воде Врело, условио је да се готово сва домаћинства групишу око самог врела.

Села су углавном грађена на падинама брда, на местима где је заветрина, где нема јачег струјања ваздуха. Село је такође изграђено на присојној страни.

Туда је пролазио стари пут Нова Варош – Ивањица што је утицало на бољу приступачност села и развој трговине.

По чувеној типологији Ј. Цвијића, села се деле на две основне групе: на села збијеног типа у равничарским пределима и села разбијеног типа у брдским подручјима (Цвијић 1987: 25).

Овај други тип села је распрострањен од Ужица преко Босне и Херцеговине до Крањске а најразвијенији је на простору Старог Влаха по коме је и назван. Главно обележје му је да су куће удаљене једна од друге и растурене без икаквог реда.

Етнолог Народног музеја Ужице, Боса Росић, у свом делу „Цвијићева типологија старовлашког села и куће са освртом на данашње стање“, указала је на пар села овог подручја која се одликују низом атипичности за Стари Влах (Росић 2004). Једно од таквих села је и село Штитково, село збијеног типа са архитектуром градског типа.

Центар Штиткова налази се на равном платоу који има облик издужене елипсе коју са три стране окружују брда, а по средини је пресечена реком Тисовицом. Куће су изграђене са десне стране реке и веома су близу једна другој. Између домаћинстава нема ограда. Око кућа су распоређене помоћне зграде док су економске зграде са супротне стране пута и реке.

Штитково се састоји из четири засеока:

Засеок Врело је уједно и центар села јер се у њему налазе школа и црква. Име је добило по извору (врелу) од кога настаје река Тисовица, а поред којег је и изграђен.

Засеок Мала (махала) налази се северозападно од Врела на падини према Чемерници. Име Мала махала је добило још у турском периоду а означавало је део села (заселак, махала) који је по броју становника мањи од Врела, што данас није случај. Од тадашњег имена, данас је у употреби само Мала.

Руиште је део села на удаљености око 2 km од центра, са десне стране реке, на путу за Ивањицу. Назив је добило по трави руј (жуто-наранџасте боје) која је карактеристична за ово место, а по којој се некада и цео Златибор звао Рујно.

Палез је засеок са леве стране Тисовице на брду према Божетићима, а назив је вероватно добило по месту на коме је настало јер су села настајала на крчевинама које су у овом случају спаљиване.

Са туристичког становишта најзанимљивији је заселак Врело јер се у потпуности одликује очуваном архитектуром XIX века. Остали засеоци имају елементе савременије архитектуре. Стога је посебна пажња посвећена изгледу самог центра села, засеока Врело.

СТАНОВНИШТВО

Целокупна територија Старог Влаха вековима је била изложена разним етничким, политичким, друштвеним и економским променама што је резултирало данашњим бројем и структуром становништва.

Словени, доласком у VII веку, почињу да асимилију и потискују аутохтоно становништво (Римљане и романизоване Келте). Повлачећи се у планине, аутохтоно становништво је почињало да се бави претежно сточарством. Њих су Словени називали Власима, а оне који су били ближе мору и далматинским крајевима –Латинима.

Доласком Турака долази до значајних миграција становништва које ће се наставити током читаве турске владавине али различитим интензитетом. Узроци миграција били су бројни: ратови, буне, устанци, страх од одмазде, крвна освета, зулуми итд.

Досељеничко становништво овог краја углавном је дошло из Црне Горе, Херцеговине, Далмације и Косова и Метохије. Миграције су се наставиле и након I и II светског рата али је њихов циљ био као и услови кретања, другачији. Условљене су најчешће економским и културним факторима. Процес деаграризације појачава миграције млађег становништва, при чему села постепено остају без подмлатка и изумиру.

Становништво Штиткова

У средњем веку становници Штиткова били су углавном Рашковићи као и породице које су са њима биле у родбинским везама. После устанка Старовлашана крајем XVII и XVIII века и после Првог српског устанка, поједине породице Рашковића су се одселиле у разне крајеве Србије али и у иностранство. У новим стаништима настале су бројне породице Рашковића, али и под другим презименима. Половином XIX века село насељава породица Чкоњовића која и данас представља део становништва Штиткова.

Данас у засеоцима Штиткова живе следеће породице:

- у Врелу: породице Чкоњовића, Чакаревића, Вучићевића и Шућуровића,
- у Милој: породице Вјетровића, Боричића и Шекељића,
- у Руишту: породице Чкоњовића и Перошевића и
- у Палежу: породице Куртића и Чакаревића.

Упоредјујући податке о броју становника по упоредном попису (1953–2011. година) веома је уочљива тенденција опадања броја становника, који се у посматраном периоду од шездесет година смањио за 70%. Највећи број становника има од 61 до 70 година а најмање је становништва

у распону од 1 до 10 и преко 81 године. Највећи број домаћинстава у Штиткову састоји се од по два члана док само једна породица има седам чланова, а евидентно је да се број породица са једним чланом повећава.

ПРИВРЕЂИВАЊЕ

Када је реч о привређивању треба напоменути да је оно директно зависно од природних (висине, састава земљишта, климе и падавина) али и од друштвених услова (историјске прилике и друштвени односи).

У овом подручју, сточарство је одувек било карактеристична грана привреде. Сточарство је било екстензивно а гајене су највише овце а мање говеда, свиње и коњи. Ратарство је мање развијено, пре свега због лоших природних услова и недостатка плодног земљишта. Од жита гаје се пшеница, зоб, јечам и раж док кукуруз не успева (Ивановић 2004: 23). Од поврћа се узгаја кромпир, пасуљ и купус а паприка и парадајз успевају само у вештачким условима тј. пластеницима.

Пошто је село никло на некада важном путу за Ивањицу, временом се развила и трговина као допуна основним облицима привређивања.

О заступљености заната у овом крају још једино сведоче писани извори који указују на постојање ковачница, пекара и механа у селу. На реци Тисовици, на потезу од 500 m од пута, постојало је чак шест воденица о чему данас сведоче само две добро очуване воденице од којих се једна с времена на време по потреби користи.

Треба поменути и послове везане за народну радиност а који су данас потпуно заборављени. То су послови везани за узгајање и обраду конопље, обраду вуне и израду одеће и обуће од ових сировина. Затим израда алатки и оруђа од дрвета али и израда земљаног и дрвеног посуђа. У новије време развија се и пчеларство.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ОБЈЕКТА

Куће су постављене у низу, лицем окренуте ка цркви и школи. Сама конструкција кућа је атипична за сеоска насеља јер је кућа у потпуности копија зидане градске куће XIX века каквих још има по околним варошима: Пријеполу, Ужицу, Прибоју и Новој Вароши.

Свака кућа у приземљу има подрум – магазу који су зидани од камена а многи мештани тврде да су подизани на остацима порушених двора кнезова Рашковића, што је могуће јер су камени блокови много боље и лепше обрађени него што је уобичајено код обичног народа овог краја. Довраци су такође лепо обликовани и изнад сваких подрумских врата

Сл. 1. Кућа у Штиткову. (Фото: М. Ивановић)

уклесане су године градње куће (1891, 1896, 1898). Ова појава није непозната у западној Србији али чињеница да свака кућа и то само у центру села има ове плоче је јединствена (Павићевић, Поповић 1984: 30). На подрумима се још увек могу уочити прорези који су служили као пушкарнице. Подруми су коришћени као дућани, механе, пекаре а у једној је била и ковачница (сл. 1).

Горњи спрат куће је од борових брвана а кров је на четири воде са покривком од камених плоча које и сада стоје, а доношене су из мајдана Маће код Ивањице (сл. 2). Неки кровови су били покривени шиндром

Сл. 2. Кров од камених плоча.
(Фото: М. Ивановић)

која је данас замењена лимом и савременим црепом.

У кућу се улазило са горње стране, прво у широки ходник који право излази на лепу, од резбареног дрвета израђену веранду (терасу) која се налази изнад подрумских врата и гледа на центар села.

У ходнику са леве стране је пространа кухиња са оцаклијом, до ње соба која се грејала из кухиње, а са десне стране ходника налазе се још две веома лепе и велике собе. Плафони просторија на спрату су од дрвених, лепо украшених шашоваца.

Из ходника су дрвене степенице водиле на поткровље које је слу-

Сл. 3. Конак у Штиткову.
(Фото: М. Ивановић)

Сл. 4. Нова црква у Штиткову.
(Фото: М. Ивановић)

жило као остава за разне ствари. На прозорима се налазе металне решетке из безбедносних разлога и дрвени капци.

За мајсторе градитеље кажу да су били са Кокиног Брода, што је могуће, ако се зна да су ови мајстори у XIX веку одлазили чак у околину Горњег Милановца и тамо градили веома лепе куће (Павићевић, Поповић 1984: 30).

У селу се поред кућа налазила и заједничка кућа – чардак. Према казивању мештана, била је намењена за одседање ага које су послом долазиле у Штитково, а после 1912. године служила је као општинска кућа. Данас чардак не постоји јер је срушен пре двадесетак година.

Још једна зграда је служила као заједничка (конак) коју је подигла породица Чкоњовића. Налази се преко пута школе, а служила је за смештај ђака који су у школу долазили из удаљених села (сл. 3).

У зграде око кућа, које су у њиховој непосредној околини спадају млекар, пекара и амбар. Пекара, изграђена од камена, служила је за печење хлеба, меса и др. Млекар, дрвена зграда, служила је за припремање и складиштење млека и млечних производа, док су амбари, као и у свим селима, служили за складиштење жита.

Црква Свете Богородице на реци Тисовици помиње се 1655. године. Сазидао ју је патријарх Гаврило Рашковић. Није познато да ли се пре тога на овом месту налазила црква или манастир из доба Немањића, али пошто је Штитково било средиште властеле Рашковића, то је било могуће. На темељима старе цркве данас стоји нова, изграђена 1867. године (сл. 4). Црква је једнобродна грађевина и нема осликан живопис. У цркви се чувају део живописа и два свећњака који представљају остатке старе цркве.

Прва школа у Штиткову је почела да ради у поповској кући. Године 1887. подигнута је школа брвнара, а између два светска рата изграђена је школа импозантних димензија (сл. 5). Зграда је двоспратна са учионицама, канцеларијама и становима за наставно особље. Према казивањима мештана после Другог светског рата овде је осмогодишњу наставу похађа-

Сл. 5. Зграда школе у Штиткову.
(Фото: М. Ивановић)

ло око 700 ђака из седам околних села. Школа је данас ван употребе јер није одржавана и обнављана.

Сеоско гробље се налази непосредно иза цркве. Најстарији споменици у гробљу датирају из половине XIX века. Овде постоји неколико „крајпуташа“ који су подизани борцима из Првог светског рата. Остали гробови изграђени су од црног мермера и специфичност им је што је већина покривена мермерним плочама што није случај са осталим сеоским гробљима.

Економске зграде, смештене с друге стране пута и реке, биле су изграђене од брвана и покривене каменим плочама. Данас су, углавном, замењене новим од чвршћег материјала.

ИСХРАНА

Пошто овај предео има дугу сточарску традицију и то му је основни начин привређивања, месо и млечни производи су основа у исхрани. Хлеб је спреман углавном од пшеничног брашна али и од брашна других житарица изузев кукуруза који не успева. Од брашна су прављене и разне пите (котураче), гибанице као и колачићи (уштипци) који су се јели као посланица.

Млечни производи су се прерађивали и производили у млеку. Мужа крава се одвијала ручно а млеко се скупљало у крављаче. Један део вареног млека се разливао у карлице и са њега скидао кајмак, а од остатка се правио обичан сир. Од невареног млека производио се и пуномасни сир по коме је овај крај и познат.

Од месних производа углавном се користила јагњетина, а ређе говедина и свињетина. Месо се сушило у сушарама (сланина и пршута) а од њега се правио и суџук.

Углавном се користило дрвено посуђе које је становништво само израђивало. Поред дрвених, коришћени су и земљани судови и судови од метала.

БЕНЧМАРК (BENCHMARK) АНАЛИЗА СЕОСКИХ АМБИЈЕНТАЛНИХ ЦЕЛИНА

Концепт ове методе базира се на тежњи да се на иновативни начин искористе позитивна пракса и искуство других установа/регија путем имплементирања елемената њиховог начина пословања у сопствено (Ивановић 2013: 389). То је континуиран процес мерења нивоа квалитета производа и услуга према најснажнијим конкурентима који су признати као секторски лидери, као и трагање за најбољим праксама које доводе до постизања супериорних перформанси.

Овде се не очекују револуционарне идеје, чак често ни нема нових идеја, него је главни допринос у сазнању да нешто може бити ефикасније употребљено на другачији начин. Избор benchmarking партнера је активност усмерена на идентификацију оних установа које исказују виши степен ефикасности и квалитета. За ваљано обављање ове активности често није довољно само експертско знање. Неопходна су и прелиминарна истраживања која се спроводе путем студија литературе и објављених података, личних контаката и праћењем трендова успеха у избору за најбоље примере.

Музеји на отвореном су разноврсне поставке које приказују начин живота, традицију, културу и историју одређеног региона или земље. Већина тих музеја је настало дислоцирањем објеката и зграда на нове локације, мада постоје и они код којих то није случај. Први музеј на отвореном настао је 1891. године у Скандинавији (Skansen у Стокхолму). Након овог, мрежа музеја на отвореном проширена је на све европске земље, Северну Америку, Јапан, Аустралију и друге земље. У Европи, најзначајнији музеји на отвореном организовани су у мрежу АЕОМ – Асоцијацију европских музеја на отвореном (*Association of European Open Air Museums*), у Северној Америци организовани су у мрежу АЛНФАМ – Асоцијацију музеја живе историје, фарми и пољопривреде (*Association for Living History, Farm and Agricultural Museums*), а у неким земљама ови музеји су удружени на националном нивоу.

Музеј на отвореном *Ballenberg* налази се у срцу Швајцарске између познатих региона *Haslital Meiringen-Hasliberg* и *Interlaken*. Интересовање за свакодневним животом се развило у последњих неколико деценија, а данас је постала једна од најважнијих тема швајцарске друштвене исто-

рије у овом музеју. Свакодневни сеоски живот, а посебно историја жена су централне тачке рада Ballenberga (<http://ballenberg.ch>).

На простору од 66 ha распоређени су реконструисани објекти и пољопривредне зграде из периода од XIV до XIX века, са скоро целог подручја Швајцарске. Објекти су груписани у 13 група пратећи развој швајцарске куће. У поставци се налазе сламнате, дрвене и камене куће, планинске колибе и куће модерније архитектуре.

На подручју музеја постоји фарма домаћих животиња, јединствена у Швајцарској. Међу 250 животињских врста, заступљено је и неколико врста које су на овај начин сачуване од изумирања. Овде се посетиоци упознају са карактеристикама појединих раса, а такође, постоје и догађаји током сезоне посвећени раду са домаћим животињама.

Локални мајстори демонстрирају традиционалне занате као што су: печење хлеба, фино хеклање, резбарење дрвета, израда шешира, прављење сира, рад у кречанама, израда калем-чипки, кување, ткање кошера, прављење уља, ткање свиле, рад у пилани, израда седла, ковање, производња чоколаде, предење, вез, ручно плетење чипки, грнчарија, ткање и израда буради. Стари занати се демонстрирају сваки дан, а посетиоци се са распоредом демонстрација могу упознати на сајту музеја, путем штампаног проспекта или директно на улазу у музеј.

У оквиру музеја функционише и Центар за курсеве Ballenberg од 1996. године. Центар нуди курсеве из различитих заната и дизајна који трају по неколико дана (<http://ballenbergkurse.ch>).

Скоро свака кућа у оквиру музеја поседује и своју башту у којој се гаје традиционалне, али и нове сорте биља, за потребе музеја, кухиње, али и у едукативне сврхе. Неке од култура су до сађења у овим баштама биле пред истребљењем. Постоји веома импресивна шарена башта поред куће Herzogenbuchsee. Многе биљке, цвеће, трава и жбуње из шуме и поља садрже супстанце за делотворне лекове, или се користе за бојење. У новоотвореном подруму парфема може се видети историјски преглед етеричних уља и како су коришћени за лекове и козметику.

Када су у питању дешавања, у Ballenberg-у, постоји изложба *Chalet Schafroth* о пореклу швајцарских регионалних костима, а могу се видети и чути разни музички инструменти швајцарске народне музике који су коришћени до XIX века. У оквиру *Therwil куће*, постоји изложба посвећена ткању свиле у XVI веку, период индустријализације и пада ручне производње свиле. *Кућа из Matten-a* је пример како се унутрашњост једне старе куће мења у намери да задовољи савремене стандарде живота без велике промене на оригиналној архитектури. У *кући браће Алфреда и Ханса* приказана је традиционална радионица за дрворезбарство из 1870. године. Велики део зидова у *кући Novazzano* је украшен сликама направљеним

коришћењем шаблона или клизача. Неки од њих су реконструисани, други су пажљиво уклоњени са зидова на својој првобитној локацији. Мала изложба приказује ове оригиналне слике и даје увид у сликарске технике које су готово непознате данас. Изложба у *кући Villars-Bramard* је посвећена пољопривредној производњи и служи да подсети на достигнућа и иновације пољопривредника до данас. У *кући Faulensee* приказане су разне технике гајења пчела.

Музеј на отвореном Ballenberg посети годишње око 270.000 туриста; 20% су становници кантона Берн, 60% из осталог дела Швајцарске, док је свега 20% страних посетиоца. Дневних посетилаца је 57%, а 43% користи и услуге ноћења. Посетиоци музеја просечно потроше 36 швајцарских франака (Ивановић 2013: 393).

МОГУЋНОСТИ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА

Битан предуслов за развој туризма јесте саобраћајна повезаност (приступачност), квалитет саобраћајница, обележеност и њихова атрактивност.

Од Нове Вароши, асфалтни пут у дужини од 21 km води до села Божетићи. Квалитет ове саобраћајнице је на задовољавајућем нивоу уколико се у обзир узме квалитет свих саобраћајница које постоје у крају. Од Божетића, уским асфалтираним путем стиже се до Штиткова тј. засеока Врело. До села Божетићи постоје сталне аутобуске линије тако да је село веома добро повезано са Новом Вароши. Међутим, Божетићи су и последња станица ових линија. Околна села, укључујући и Штитково, практично су недоступна овим видом превоза. Обележеност пута Нова Варош – Штитково је на минималном нивоу што је у супротности са атрактивношћу саобраћајнице.

Из свега наведеног произлази да би надлежне институције требало да у први план, када је реч о развоју овог краја, ставе унапређење саобраћајне мреже, како би се омогућио лакши и бржи прилаз селу и околним природним и антропогеним вредностима.

Према речима запослених у Народном музеју у Ужицу, куће у засеоку Врело требало је да се ставе под заштиту државе као примери очуване и јединствене сеоске архитектуре с краја XIX века. То до данас није спроведено у дело а разлог томе није познат.

Цео засеок Врело могао би да се заштити као „Етно-село које живи“. Као такво имало би изузетан туристички значај јер не би представљало вештачку творевину без живота већ једну амбијенталну целину у којој локално становништво обавља своје свакодневне активности.

Како су све куће јединствене архитектуре у овом подручју, требало би радити на заштити њихове спољашњости при чему би се неки њихови делови морали рестаурирати и адекватним мерама извршити њихова конзервација. Тиме би се заштитиле од даљег пропадања које је изазвано спољашњим утицајем. Такође, требало би прописати мере по којима би се локалном становништву забранила изградња објеката који би својим спољашњим изгледом нарушавали постојећи амбијент.

Пошто су скоро сви ентеријери кућа измењени за потребе садашњег становања, требало би макар једну кућу у целини опремити изворним изгледом која би служила као музеј у којем би се могло видети целокупно дрвено покућство (намештај и посуђе) а које је било карактеристично за сам период изградње објеката.

Већина кровова на кућама је данас замењена савременим цреповима и лимом за разлику од мањег броја које су задржале стару покривку од камених плоча. За потребе туризма требало би пронаћи могућности да се кровови ових кућа поново рестаурирају тј. да им се врати стари изглед како не би одударали од првобитног.

Подруми кућа су у прошлости служили као пекаре, ковачнице, механе. Данас имају функцију обичних подрума у којима се складиште разне ствари. Њима би се могла вратити некадашња улога и изглед или пак у њих сместити продавнице сувенира и мешовите робе.

Остале стамбене зграде могле би у складу са потребама и могућностима становништва, да се опреме за пријем и смештај туриста и о чијем боравку би се старала сама домаћинства.

Школа у Штиткову је тренутно у руинираном стању и данас се не користи. Реконструкцијом зграде школе (поправком крова и санацијом зидова и подова) могла би да јој се додели функција музеја (изложбени простор посвећен раду школе, историји подручја, или изложбени простор народног стваралаштва целог краја, са управним просторијама целог комплекса) или објекат у коме се одржавају разне радионице ликовног, уметничког или научног карактера, у ком би се заинтересовани туристи упознавали са традиционалним начинима ткања, веза, израде одевних предмета или били учесници разних уметничких, ликовних, вајарских и других остварења.

Врело Тисовице и њен почетни ток нису уређени изузев дела који пролази између цркве и школе. Требало би приступити изградњи атрактивног амбијента изворишта при чему би се сам извор и горњи ток речице каналисали, а поред њих, у складу са околином, изградили мали пунктови за одмор (дрвени столови са клупама и надстрешницама). Пећина није истражена и не знају се њене морфометријске карактеристике. Требало би приступити њеном истраживању и уређењу како би постала део туристичке понуде овог подручја.

Сл. 6. Воденица Калаитовића на Тисовици. (Фото: М. Ивановић)

Низ ток Тисовице, од некадашњих шест воденица данас постоје само две које су у потпуности очуване (сл. 6) и које би се могле искористити као мањи туристички пунктови.

У селу постоји и продавница мешовите робе која је смештена у монтажној кућици и која за сада подмирује потребе локалног становништва. Продавница умногоме нарушава постојеће амбијенталне вредности Врела. Требало би изградити објекат који по својим карактеристикама одговара амбијенту или је преместити у неки од подрума у којима се некада и налазио дућан.

Да би се засеок Врело прилагодило потребама туризма и основним мерама заштите неопходно је приступити уклањању неких објеката који такође нарушавају постојећи амбијент. Требало би их заменити објектима који би се архитектонски уклопили у целину или их лоцирати на месту где би мање угрожавали постојеће етно-села.

Туристима би требало понудити традиционалну храну (пуномасни сир, кајмак, пршуту и јагњетину испод сача) у чијем би припремању и сами туристи могли да учествују.

Што се активности туриста тиче, могло би им се омогућити и упознавање са традиционалним занатима (у радионицама) али их упутити и на савремене начине привређивања. Пошто је околина богата разним природним и антропогеним садржајима могли би се организовати и многобројни излети (до манастира Дубница, локалитета Павловића Брод, долине Увца, сеоских катуна и др). Боравак туриста био би употпуњен и присуством на многобројним скуповима (вашари, Сиријада у Божетићима и сл.).

Када је у питању сама организација туризма, институције које се баве организовањем и покретањем туризма требало би да обезбеде:

- Формирање служби које би у оквиру задруга и осталих организација радиле на пропагирању туризма на селу, заједно са месним заједницама и туристичким друштвима.
- Обезбеђивање кредита сеоским домаћинствима за уређење просторија и стварање услова код услуживања туриста,
- Организовање долазака туриста преко туристичких агенција и других организација,

- Предузимање мера и акција које би допринеле подизању опште културе становања и бољег начина живота на селу,
- Давање доприноса за изградњу путева, домова културе и других објеката који би убрзали развој села а тиме и туризма и
- Снабдевање трговачком и другом робом, а посебно прехранбеним артиклима.

Мојући облици туризма

С обзиром на карактеристике села и значај његових етнолошких карактеристика, у Штиткову би се могао развијати неки од наведених облика туризма:

- Сеоски туризам – туристима би се омогућио смештај и исхрана као и допунске туристичке активности као што су упознавање са традиционалним занатима и учествовање у пољопривредним радовима.
- Манифестациони туризам – у овом подручју се одржава значајан број манифестација, које су релативно познате ширем броју становника а имају традиционални карактер (Златарска сиријада и вашари).
- Излетнички туризам – постојање великог броја атрактивних природних и антропогених локалитета који још увек нису туристички уређени али представљају велике туристичке потенцијале.
- Образовни (научни) туризам – организовање уметничких колонија и научних радионица чије би се теме прилагодили сеоском амбијенту и начину живота.
- Ловни туризам – постојање ловишта у шумским планинским комплексима и богатог рибљег фонда у рекама и језерима је основа за развој таквог облика туристичких кретања.
- Верски туризам – подразумевао би посећивање значајнијих религијских објеката у околини који имају велики историјски и културни значај.
- Спортско-рекреативни туризам могао би се развијати на постојећим језерима (кајакарење, пливање, једриличарство), параглајдинг, шетње по природи, скијање на зимском туристичком центру Златара и др.
- Екскурзиони туризам имао би мању могућност за развој због положаја села тј. због његове удаљености од прометнијих саобраћајница и постојања конкурентних а познатијих туристичких центара у околини (пре свега Златара и Златибора).

- Конгресни туризам за чије потребе би се могли опремити постојећи или изградити нови објекти који би били у складу са сеоским амбијентом.

ЗАКЉУЧАК

Сеоски туризам је само један вид туристичких кретања који је настао као човекова тежња да се врати природи, примитивнијем начину живота и исконским духовним вредностима.

За туризам од великог значаја је положај и приступачност туристичких мотива. У складу са тим неопходни су обимни радови на санацији и изграђивању прилазних путева Штиткову. Велику пажњу требало би посветити и обележавању путева и постављању информативних табли јер се у овом крају поред Штиткова налази још неколико атрактивних објеката, а тренутна обележеност је недовољна.

Значај положаја овог села умногоме допуњава релативна близина планинских центара Златибора, Златара и Јавора као и многобројних природних и антропогених садржаја комплементарног карактера.

Богата историјска прошлост и очуваност репрезентативне архитектуре XIX века која је нетипична за сеоска насеља само је још један моменат који указује на потенцијални значај овог подручја за развој туризма.

Сви објекти очувани су у изворном облику са малим бројем измена које су извршене због неадекватне заштите и изложености зграда временским неприликама. Локално становништво је стога оригиналне делове објеката мењало новим, функционалнијим који одударају од изворних а који би се могли поново рестаурирати за потребе туризма. У самом селу недостају објекти за адекватан смештај туриста и њихове допунске активности.

Постојање демографских проблема не издваја Штитково као јединствену целину у односу на околна насеља али указује на неопходност његовог укључивања у туристичка кретања како би се бар једним делом зауставиле непотребне миграције становника на релацији село – град и поправила економска ситуација сеоских домаћинстава.

Традиционална гостољубивост сеоског становништва Штиткова, специфична гастрономија (златарски сир, кајмак, пршута и ракија) само су део туристичке понуде које би ово село могло да понуди у туристичке сврхе.

Туризам као привредна делатност која би могла да заживи у овом сеоском амбијенту донела би низ друштвених, економских и еколошких промена које би биле значајне за развој не само Штиткова и његовог становништва већ и за целу нововарошку општину.

Неопходно би било истаћи да село Штитково представља сеоску целину која као таква захтева хитну заштиту амбијента и активирање у туристичке сврхе. Ове процесе вероватно изискују и многа сеоска насеља у околини а и шире, јер без одговарајуће заштите и неког облика туристичког активирања, многа села ће временом бити изложена забораву и нестанку. При томе неће нестати само материјални облици стваралаштва већ и целокупно духовно богатство које се у оваквим срединама неговало вековима.

Овај рад требало би да буде позив свим љубитељима природе и културног наслеђа да крену у нову авантуру, у недовољно истражене пределе и да на тај начин прошире своје духовне видике и уживају у благодетима још увек нетакнуте природе.

ЛИТЕРАТУРА

- Ивановић, Мирослав. 2004. *Етно-социјалне карактеристике села Штитково као основа развоја руралног туризма*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Департман за географију, туризам и хотелијерство, ауторски репринт.
- Ивановић, Мирослав. 2008. *Културни туризам у Златиборском округу*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Департман за географију, туризам и хотелијерство, ауторски репринт.
- Ивановић, Мирослав. 2013. *Стање и могућности за развој културног туризма у Зайадној Србији*, Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Департман за географију, туризам и хотелијерство, докторска дисертација, ауторски репринт.
- Павићевић, Поповић, Радмила. 1984. Резултати истраживања неких облика етнографских целина, У *Заштитна споменика народног традиционалног*. Београд: Друштво конзерватора Србије, 29–31.
- Ромелић, Јован; Ђурчић, Невена. 2001. *Туристичка географија Југославије*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Департман за географију, туризам и хотелијерство.
- Росић, Боса. 2004. *Цвијићева етнологичка студија о саровлашких села и кућа са освртом на данашње стање*. Ужице: рукопис.
- Суботић, Војислав. 1991. *Нововарошки крај кроз историју, од неолита до 1941*. Нова Варош: Flash.
- Суботић, Војислав. 2001. *Кнезови Рашковићи у историји Срба*. Београд: МВ Графика.
- Цвијић, Јован. 1987. *Антропогеографски и етнографски системи*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- <http://ballenberg.ch>
<http://ballenbergkurse.ch>

Miroslav S. Ivanović

POSSIBILITIES FOR TOURISM ACTIVATION OF RURAL AMBIENT
UNITS – THE CASE STUDY OF ŠTITKOVO VILLAGE

S u m m a r y

The subject of this work is a village of Šitkovo, its construction performance and folklore. Preserved original architecture, which is different from the architecture of other villages, is the result of its function as one of the seats of Stari Vlah noble family Raskovic. It belongs to the Vlah type of settlement with buildings that are specific both by type and by purpose. Today, Šitkovo village is faced with a series of demographic problems that are conditioned by poor geographical location, poor traffic connections, economic and political problems. The paper discusses issues of revitalization of the attractive elements of the village through tourism as an activity that can promote a variety of social, economic and environmental changes that would be significant for the development of this village and the entire municipality.

Key words: Šitkovo, village, Western Serbia, tourism, ambient protection